

СУБОТИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

0. Увод

Јован Суботић (1816–1886), рођен у сремском селу Добановци, свакако је један од најзначајнијих Срба у 19. веку. О значају некада чувеног књижевника, новинара, културног радника и политичара, адвоката, доктора филозофије и права, сведоче и актуелна вредновања историчара „да је Јован Суботић улазио у ред водећих Срба прве половине XIX века” (Гавриловић 2003: 22), те да је био „плодан писац, врстан правник, угледни политичар и новинар” (Крестић 1999: 33). Сличне судове износили су и износе и историчари српске књижевности, попут Јована Скерлића, који је сматрао да је Суботић био „један од најплоднијих и најразностранијих српских писаца свога доба, а у исто време један од најактивнијих јавних радника међу угарским Србима” (Скерлић 1967: 197–198).

Љубомир Стојановић истакао је да је Суботић пре Бранка Радичевића и Петра Петровића Његоша певао на народном језику „а тада сем Вука нико није тако лепо писао као он” (Стојановић 1898: XXI). Уз Ђуру Даничића, први је међу Србима постао члан Југославенске академије у Загребу, након оснивања 1866. године.

И док је доста писано о Суботићевом књижевном стваралаштву и политичком ангажовању, чини се да је у србистици потцењен Суботићев допринос развоју српског књижевног језика, нарочито његов допринос реформи српске ћирилице. Када се о Суботићу као филологу суди, као релевантне податке у обзир треба узети да је Суботић од 1840. био члан комисије Матице српске за језик и правопис, да је публикувао радове о граfiјским и ортографским питањима (нпр. чланак *О писмену њ*), да је 1847. поднео оставку на место уредника часописа *Сербскій ЛЕтописъ* одбијања Матице српске да штампа прилоге писане Вуковом азбуком, да је као цензор за српске књиге у Пешти у великој мери допринео објављивању Даничићевог полемичког дела *Рат за српски језик и правопис* (1847), да је написао граматику српског језика која је победила на конкурс Матице српске и о којој је веома похвално писао и чувени Шафарик, и да је, коначно, створио сопствени граfiјски ћирилички систем, са Вуковим графемама употпуњеним графемом јат.

Остао му је доследан до смрти, чак и у време када су после укидања последње забране (1868) Вукова азбука и правопис већ више од деценије били општеприхваћени код Срба.

0.1. Суботић је до 1846. своја дела писао језиком испуњеним славенизмима и објављивао их славеносрпском графијом и ортографијом. Током 40-их година 19. века свој језик све више понародњава, а од 1847. године прелази и на Вукову ћирилицу коју је модификовао. Своје ставове о српском књижевном језику изнео је пре свега у делу *Српска Граматика* (1845/46, у рукопису), али и у више радова и књига, међу којима ваља издвојити следеће: *Неке черте из повестнице сербског књижества* (1846, Сербски летопис), *Јошт један глас родољупца Србљима на скупштини од 1. и на сабору од 15. маја о. г.* (1848/49, летак), *Одговор г-дру Старчевићу на његов чланак у Загреб. Народним новинама од 27. септ. 1852.* (1853, Сербски летопис), *Живот Дра Јована Суботића (Автобиографија)*, нарочито томови *Други део: Пролеће*, (1902, постхумно) и *Трећи део: Лето* (1905, постхумно).

0.2. Суботићева концепција српског књижевног језика биће изложена углавном у складу са терминологијом и методологијом Милорада Радовановића (Радовановић 2003) и Љубомира Поповића (Поповић Љ. 1995, Поповић Љ. 1996, Поповић Љ. 2002). Поједини Суботићеви нормативистички ставови бити упоређивани са ставовима Јована Стејића (Поповић Љ. 1995) и Милована Видаковића (Кашић 1968, Поповић 2002). Стејићева и Суботићева концепција настале су практично истовремено (Стејићева у периоду 1836–1853, Суботићева 1846–1853), и не треба искључити могућност међусобних утицаја, мада о томе нема писаних сведочанстава. Паралела са Видаковићевом концепцијом другачије је мотивисана: личност и дело Милована Видаковића снажно су деловали на Суботића све до краја његовога живота, о чему сведоче широки пасажии у аутобиографији.

1. Селекција (одабирање)

Сходно социолингвистичкој ситуацији у којој су се Срби налазили 40-их година 19. века, Суботић је у својим расправама о књижевном језику највише пажње посветио селекцији идиома који ће се наћи у његовој основи.

1.1. Определење за српски народни језик као основу књижевног

Суботић није доводио у питање Доситејево и Вуково опредељење за понарођивање књижевног језика. Тиме је и он раскинуо са традицијом употребе црквенословенског језика и његовог континуанта – славеносрпског језика - у функцији књижевног идиома. У овом сегменту Суботићева концепција у потпуности се поклапала са Стејићевом, а удаљавала од Видаковићеве (Поповић Љ. 1995: 2–5). У до сада нештампаној граматичкој књизи која је после конкурса Матице српске Суботић написао 1845/46. године, и коју је комисија на челу са Павелом Јозефом Шафариком управо преломне 1847. године оценила као најбољу, аутор поглавље *Књижевни језик* започиње следећим речима:

„Књижевни језик постаје свагда из језика, којим народ говори. Може се истина случити, да из свакога наречија особити књижевни језик постане; али то се ретко догађа, него се понајвише једно наречије над другима подигне, пак после списатељи свију наречија њим пишу, а читатељи свију наречија исто, као своје више наречије, разуму и читају” (Суботић 1846).

У наставку овога исказа, иако говори о књижевним језицима генерално, могу се наслутити Суботићев ставови о рускословенском и славеносрпском језику, тј. актуелној српској социолингвистичкој ситуацији:

„И тако се сви они јако варају, који мисле, да се може народу за књижевни језик други који, од њихови наречија сасвим различан језик дати; а варају се и они, који мисле, да се књижевни језик као какво механичко цело на једанпут створити и народу дати може. Књижевни језик мора бити пре свега *народни* језик, а друго, мора се органски развити. То нам и сам разум каже, а то и у искуству видимо” (Суботић 1846).

Поменути искази добијају на значају уколико се зна да је Суботић био један од најистакнутијих чланова Матице српске, националне институције која је још увек водила борбу за очување понародњеног славеносрпског језика (доситејевског језика) у функцији књижевног. Пишући касније, у аутобиографији, о својој и Видаковићевој књижевности, Суботић је славеносрпски језик (који у Видаковићевом случају назива и *црквенославенским*) означавао искључиво негативним одредницама. Тако је језик својих песама из тридесетих година сматрао њиховом слабошћу:

„Језик ове песме [еп *Крале Дечанскій* из 1846. године – прим. А. М.] јест језик наших народних песама; у њему нема ни трага од славено-српског маразма [грч. слабост]” (Суботић 1902: 35).

О језику Милована Видаковића, кога је високо ценио, оставио је сасвим кратак суд, са кључним речима *незгодан и препона*:

„Језик му је био незгодан, он је писао црквено-славенски; али је и та препона падала пред жељом читатеља, који су га читали” (Суботић 1902: 73).

Супериорност књижевног језика заснованог на народној основи у односу на славеносрпски истакао је и коментаришући актуелна издања Видаковићевих дела:

„У новије време покушали су га чистим народним језиком пред народ изнети, и то му је нов сјај дало. Али, кад већ ко то хоће да учини, нека ради то с потпуном озбиљности, и нека се потруди, да му одговара језик потпуно садашњем књижевном језику” (Суботић 1902: 73).

1.2. Одређивање структуре и обима српског народног и књижевног језика

У време ширења романтичарских идеја, које су утицале и на буђење националне свести, међу српским интелектуалцима све чешће су се постављала питања граница српског језичког и духовног простора.

1.2.1. Суботић је имао врло специфично схватање распрострањености српског народног језика, чак и шире у односу на тада прихваћено Миклошичево. У својој граматичкој наредби српског језика, наиме, сматрао је српско у ужем смислу, „хорватско” и „словенско”, односно штокавско, чакавско и кајкавско. Српским наречјем у ужем смислу, по Суботићу, говоре сви штокавци, па се самим тим сви морају сматрати Србима. У полемици коју је водио са Антоном Старчевићем Суботић тим поводом износи: „Далматински Хрвати, који један језик са Србима имају јесу један народ са Србљима”. Из овога је следио још радикалнији закључак да „далматински Хрвати нису управо Хрвати него су Срби” (Суботић 1853: 160–161).

О односу дијалеката у оквиру српског наречја у ужем смислу и селекцији једног за основу књижевног језика, тј. дијалекатској унификацији, Суботић се није изјашњавао¹, истичући искључиво да је битан критеријум за избор писано наслеђе (в. касније). После ијекавске фазе у своме стваралаштву Суботић неутралише унификацију изговора рефлекса јата употребом графеме јат.

1.2.2. Књижевни језик чијем је нормирању и сам доприносио Суботић је, у складу са својим погледом на народни језик, све до 1866. године називао искључиво *српски језик*, што се поклапало са Доситејевим, Видаковићевим, Вуковим и Стејићевим терминолошким решењем (Поповић Љ. 1996: 119, Поповић Љ. 2002:

¹ За разлику од Стејића који се експлицитно опредељује за „сремско” наречје (Поповић Љ. 1995: 21).

213). Нови социолингвистички услови и политички разлози условили су да је током свог вишегодишњег боравка у Загребу Суботић, као члан управо формиране ЈАЗУ (1866), пристао да се књижевни језик у тој академији назове *хрватски или српски језик*, о чему је записао:

„Србљима је на срцу лежало српско име нарочито, а уз то и кирилица, као писмо цркве и литературе њине. У овом погледу смо већ раније нешто учинили. У Југославенској Академији повела се у једној седници реч о том како ваља да се назове језик којим се Академија служи. Ту сам био ја, а био је и Ђура Даничић, те смо после подужег договора и разговора провели, да Академија језик свој нарече хрватским или српским; а о равноправности писмена, латинице и кирилице, није било ни повода сумњи или потребе каквом закључку” (Суботић 1905: 224-225).²

Термин *хрватски или српски језик* Суботић је касније, по повратку у Нови Сад, нерадо користио и вратио се првобитном терминолошком решењу *српски језик*, што се види и из аутобиографије.

1.3. Селекција наречја и недостаци народног језика као књижевног

У граматички Суботић износи пет фактора који утичу на селекцију дијалеката или наречја, међу којима најзначајнијим сматра писано наслеђе настало на неком од њих, нарочито поезију. Остали поменути фактори су естетски фактор, фактор територијалне распрострањености и многољудности, фактор структурне развијености и политички фактор.

1.3.1. Писано наслеђе као кључни фактор при унификацији (селекцији само једног дијалекта) Суботић у граматички апострофирао је два пута. Прво у општем поглављу *Књижевни језик* износи:

„Које наречије књижевним језиком да постане, зависи од случаја, као а *causa ultima*; изближе пак зависи од тога, ако се њим више и ваљаније писало него другима, особито пак ако му је песништво изредно” (Суботић 1846).

Затим је у поглављу *Српски књижевни језик* изнето илустровао актуелном књижевнојезичком ситуацијом на Балкану, износећи при том да су се за штокавицу

² Године 1867. ово именовање прихваћено је у Хрватској и за службени језик: „После тога и Сабор Хрватске преиначио је своју одлуку из 1861. године. Тадашњи сабор није хтео службени језик да назове 'хрватско-српским', већ га је назвао 'југославенским'. Ту одлуку владар није потврдио, између осталог и зато што није веровао да је одговарала свим држављанима Хрватске. Почетком јануара 1867. Сабор је прогласио за службени језик 'хрватски или српски'" (Крестић 1999: 51).

у основи књижевног језика определили и Словенци, односно сви кајкавци, што је више било у домену Суботићевих политичких и културних жеља него реалности:

„Од *српског, хрватског и словенског наречија, које да се за књижевни језик узме, већ је пресуђено, и све су се стране у том сложиле, да се српским наречијем као књижевним послује. Делање дубровачко у овом наречију у XVII. в.; пословање књижевно у њему у почетку XIX. в. кад се у оба друга наречија, тако рећи, сасвим ћутило; песништво, које у народним песмама нешто у целој Европи особито, немиђено представља; и садашњи дух времена, који свуда слагање сила, и тежње к јединству захтева, учинили су, да се без једне речи признало, да књижевним језиком Славена на југу *српско наречије* бити има” (Суботић 1846).*

1.3.2. Суботић се на поменутом месту, у наставку исказа, сасвим кратко задржао и на естетском фактору, не улазећи дубље у његово образлагање:

„И у овом смо срећни, те се оно учинило, што је и најправедније и најзгодније; јер да оставимо на страну питање, је ли српско наречије лепше од друга два своја брата, то ћемо сви радо признати, да оно ако није боље, то зацело није ни горе, ни ружније” (Суботић 1846).

1.3.3. Зато је наместо естетског фактора као значајније навео фактор територијалне распрострањености и многољудности и фактор структурне развијености, о којима пише у продужетку исказа:

„При том пак сви знамо, да оно у простору и људству трипут толико има, колико оба друга заједно; да је особито богато, благогласно, и као говорно наречије за чудо развијено.” (Суботић 1846).

1.3.4. Напослетку Суботић, активан политичар, наводи и политички фактор, узимајући у обзир распрострањеност наречја у постојећим државама где је живео српски народ:

„Оно живи и сад у две по језику независне државе, Србији и Црној Гори, којима ће пре или после и трећа, Босна, приступити, може дакле очекивати, да ће све користи, које правитељства политичка језику дати могу, имати” (Суботић 1845/46).

1.3.5. Резимирајући своја разматрања о селекцији наречја при нормирању књижевног језика, Суботић се осврнуо и на смену књижевних језика на одређеној територији, апострофирајући, попут Вука, однос дубровачког књижевног и српскословенског језика (којег Суботић назива *славенско-српски*):

„Ово је природни пут, којим ово или оно наречије књижевним језиком постаје; то нам показује и искуство, у ком видимо а.) да је овим путем често наречије слабијег кољена, или

наречије по себи лошије књижевним језиком постало; а б.) и то, да је овим путем кроз теченије векова једно наречије друго, које се већ књижевним језиком учинило, измјенило, њега с места кренуло, и оно књижевним језиком постало. Тако је језик Дубровника у XVII в. постао књижевним језиком, и прогонио је славенско-српски, којим су се писатељи у писању рукописних књига служили; тако у XIX. в. заступао је језик источно-српски, с једне стране дубровачки, с друге пак славенски и славеносрпски” (Суботић 1845/46)

1.3.6. Упоређујући наречје које се нашло у основи књижевног језика и сам понародњени књижевни језик, Суботић прво уочава различиту динамику у језичким променама:

„Кад се већ наречије на место књижевног језика попело, онда је наравно, а и искуство учи, да се књижевни језик и од свога рођенога наречија, од кога је постао, удаљује, пак с временом и само ово, кад се са књижевним језиком сравни, као наречије стоји. Ово бива двоструким путем: 1.) књижевни језик све се већма и већма развија, а наречије говорно или остаје на једном месту, или као обично на путу развитка тек мили, наравно је дакле, да се у образу обадва нека разлика указати мора” (Суботић 1846).

Из цитата је јасно да Суботић мисли пре свега на лексичке, фразеолошке и синтаксичке иновације у књижевном језику, а не на оне у фонолошкој или морфолошкој структури идиома.

При крају исказа Суботић се посебно осврће и на различите функционалне оријентације и различите структуре идиома, будући да из функционалне преоријентације следи структурна прерада:

„даље, књижевни језик друге потребе има, мора се дакле у многим друкчије угодити дати, мора особите начине примити, и мора којешта ново у себе узети, што у наречију нема, наравно је дакле, да се овим све на даље од говорног наречија размиче” (Суботић 1845/46).

У последњем ставу Суботић указује на различите социјалне и образовне слојеве корисника књижевног и народног језика, као и на њихове другачије комуникативне потребе:

„најпосле пак и то много чини, што се књижевним језиком изображенија класа народа служи, ова пак друкчије и мисли и говори, него прост народ, наравно је дакле, да се и с ове стране књижевни језик од говорног удаљити мора” (Суботић 1845/46).

Ставом из последњег цитата Суботић се удаљавао од Вукове концепције „простонародног језика” и приближавао гледиштима из раних Стејићевих текстова. Код Стејића, као и код Суботића, „овде се не ради о наглашавању потребе пословењивања простонародног језика, него пре свега о његовој синтаксичкој и

стилској неадекватности, а свакако и о неминовној употреби интелектуалног жаргона” (Поповић Љ. 1995: 8), тако да се у овом питању Суботић удаљавао и од Доситејеве и доситејевске концепције о ученој надградњи вернакуларне базе (Поповић Љ. 1996: 119), под којом се подразумевало управо црквенословенско и руско језичко наслеђе.

1.4. Суботићева евалуација Доситејеве концепције и реализације књижевног језика
Суботић је, као и други филолози после њега, сматрао је да је постојао несклад између Доситејеве концепције књижевног језика и њене реализације:

„Тако је и наш Доситије као калуђер сваки дан читао и појао црквеним језиком. Али је он ипак имао у крви својој и души свој језик, којим је народ говорио. Он је управо почео писати језиком народним, т. ј. он је тако мислио и тако се изражавао, као што је то наш народ чинио. Међутим, бављење са црквеним језиком имало је тај уплив у њега, да је многе речи и слоге из њега у свој књижевни језик примио, те је тим управо он створио славено-српски језик” (Суботић 1902: 43).

При томе Суботић вероватно није мислио на учену лексику као надградњу вернакуларне базе, већ на творбене славенизме, судећи по негативном критичком осврту на језик својих раних дела, пропраћеним пејоративом *славеносрпштина*:

Ја сам читао све, што се у нас штампало; а у младости мојој читао сам мојој мајци много народне песме, које су њој врло годиле. Живео сам пак подуго у средини народа. Је ли чудо, да је у прози провирила почесто славено-српштина, са својим *со*-(чинитељем), *-ески* (лирически) и т. д. Али у песмама ми јављао се сасвим чисти народни језик. (Суботић 1902: 44).

1.5. Суботићева евалуација Вукове концепције и реализације књижевног језика
Историчари књижевности и језика понекад су сврставали Суботића у безрезервне следбенике Вукових филолошких идеја. Ипак, Суботић је на рачун теоријске заснованости Вукове концепције изнео и низ конкретних примедби:

„Вук је дошао из Србије као прост србијански момчић, који је само знао нешто мало писати. О језикословљу и његовим дубљинама, о песнословљу и његовим висинама није имао ни појма. И целог живота остао је у страним језицима, у теорији у опште, и у наукама посебице сасвим чисто дете. Нарочито о естетики није могао ни уз почетнике пристати” (Суботић 1902: 156).

Иако експлицитно није речено, критика је то пре свега Вукових ставова о језичкој некомпетенцији српске интелигенције, чији је говор искварен, између осталог, и утицајем страних језика.

После ове не баш безазлене критике, коју су Вуку упућивали и други савременици - поготову Јован Хацић, у наставку исказа следи контраст, у којем Суботић истиче Вукову конкретну реализацију теоријских поставки о увођењу народног језика, под чим је подразумевао пре свега дескрипцију народних говора, али и кодификацију новог књижевног језика, оличену у издавању граматике:

„И опет је овај човек нову писменицу за наше учене писце приредио; он је српску граматику управо рећи могућном учинио; он је покупио што је најлепше од наших народних песама; он је све исцрпао, што се у народу нашем правога народног живота тиче. Он је материјал српскога језика искупио. Он је први народни језик у књиге увео: он је први почео писати онако како Србин мисли, и онако како Србин говори” (Суботић 1902: 156).

Коначан суд, поента о Вуку Караџићу ипак корелира са Суботићевим ставом о значајној улози језика интелигенције у формирању коначног изгледа књижевног језика:

„наравно, да му је недостајала висина и дубљина, које ни у народу нема, али чистота и истина народне мисли и израза, то је што је код њега усхићавало” (Суботић 1902: 156–157).

Суботић је, дакле, Вуковој концепцији највише замерао недостатак интелектуализације и култивисаности новоствореног књижевног идиома, што је последица Вуковог игнорисања пре свега језика српских интелектуалаца у Војводини.

У време рада на својој граматичи, Суботић је у *Српском летопису* упоредио две кључне концепције српског књижевног језика – са краја 18. и почетка 19. века:

„Доситеј је увео народни језик у књиге; Вук нам је показао, који је то народни језик; Доситеј нам је показао, да треба народним језиком књиге писати, Вук пак показао нам је како треба да пишемо” (Суботић 1846: 121–122).

Поменути цитат већ је коментарисао Љубомир Поповић: „Традиционална слика о Доситејевим и Вуковим заслугама на подручју језика добро је резимирана у следећој оцени [...]. Дакле, Доситеј је започео понарођивање, а Вук га је привео успешном крају, створивши модерни књижевни језик (и правопис)” (Поповић Љ. 1996: 120). На истом месту Поповић критикује овакву поставку: „Ова слика би била свакако сасвим прихватљива да је Вук покушавао да аутентификује и стандардизује српски књижевни језик радећи то као Доситејев настављач, нпр. преводећи и пишући стручне текстове или пишући уметничка књижевна дела у

предромантичарском стилу. Тада би то био лингвистички и филолошки рад на побољшању већ изабраног типа књижевног језика, а не језичка реформа”.

Доситејевим настављачем Вука не сматра ни Радоје Симић. Пишући о језичким и идеолошким концепцијама двојице великана српске културе, Симић закључује: „Вук није зглобљен у ланац српских културних развојних тенденција XVIII и почетка XIX века, већ раскида с том традицијом, заснива нову” (Симић 1991: 75).

Судећи на основу засебних судова о Доситеју и Вуку, изнетих у аутобиографији много година касније, стиче се утисак да је неодрживости поставке о Вуку као Доситејевом настављачу био свестан и сам Суботић. Став из 1846. може се, међутим, мотивисати барем на два начина. Те године, када су књижевнојезички и идеолошки сукоби у Војводини били на врхунцу а Суботић завршавао своју граматику, поставка о континуитету и истовремена похвала и Доситеју и Вуку обезбеђивала је вештом политичару повољну климу пред изношење резултата конкурса и очекивано штампање дела у којем је износио своју концепцију српског књижевног језика.

Друго могуће и вероватно битније објашњење лежи у основној идеји Суботићеве концепције изнесене у *Српској Граматици*, која је заправо у извесној мери представљала синтезу Вуковог, доситејевског и Стејићевог става: о чистом народном језику (вернакулару) овековеченом у српској народној поезији, дакле очишћеном од славеносрпских и страних утицаја – што је била и Вукова концепција, али продубљен језичким ангажманом писаца и интелектуалаца - за шта су се залагали и Доситеј (Поповић Љ. 1996: 120) и Стејић (Поповић Љ. 1995: 10–11).

2. Дескрипција (описивање) и кодификација (прописивање)

Из претходног поглавља види се колики је значај Суботић посвећивао дескрипцији и кодификацији, што је, уосталом, најбоље посведочио конкретним чином израде граматике. Уз граматику Суботић истиче и други нормативни приручник – речник који ће спречавати продор непотребних позајмљеница и творбу неологизама:

„А кад је већ српско наречије за књижевни језик одабрано и примљено, то је пре свега нужно и потребно, да се оно потпуно позна. Нужно је дакле, да се потпун *Речник* скупи и изда, да тако сваки списатељ ону реч, која му треба, наћи и употребити може, да не буде принуђен, или нову ковати, или страну узјамити; а нужна је и *Грамматика*, која ће састав наречија и строј му, као и значај у

слогу потпуно изложити, да га тако они списатељи, који га од матере научили нису, добро познати, и чистоту му у писању сачувати могу” (Суботић 1845/46).

3. Кодификација лексике

Поглавље *Провинцијализми* Суботићеве граматике доноси доста неодређене ставове о кодификацији лексике, тј. о односу књижевне и дијалекатске лексике:

„Где се књижевни језик већ утврдио, онде постоји разлика између речи књижевног језика и провинцијализама. Свака сирјеч реч, која у једном или другом наречију живи, а у књижевни језик примљена није, зове се *провинцијализмом*. Овакве речи у сталном већ књижевном језику употребљавати само је каткад дозвољено” (Суботић 1845/46).

Иако је раздвојио књижевно од дијалекатског, Суботић није прецизирао услове дозвољене употребе *провинцијализама* (дијалектизама), па остаје само претпоставка да је мислио на језик књижевности, нпр. при актуелизовању говора јунака.

При конкуренцији синонима из народног језика као критеријум за њихову селекцију и кодификацију Суботић се опет позива на писано наслеђе:

„Код нас место ових провинцијализма заступају речи другог наречија, које на место речи српске употребити не би саветно било. Но имамо још један род провинцијализма. Неки сирјеч предмети баш и у самом српском наречију у различним покрајинама различна имена имају, како ћемо с овима? У овом случају најбоље ће бити овако пресудити. Је ли реч које покрајине у књигама већ позната, онда другу реч, која исти предмет у другој покрајини означаје, као провинцијализм сматрати ваља; ако пак ни једна још примљена није, онда је сваке право једнако, отворити им ваља врата, пак нека кушају срећу, која ће се одржати” (Суботић 1845/46).

Будући да се ниједанпут експлицитно није изјаснио о избору при унификацији штокавског дијалекта за основу књижевног језика, ни из става о писаном наслеђу није јасан Суботићев избор између шумадијско-војвођанског дијалекта (продукција војвођанских писаца из 18. и 19. века) и источнохерцеговачког дијалекта (дубровачка књижевност на коју се често позивао). Чини се да се овим неутралним ставом Суботић истовремено желео истовремено приближити и Вуковом избору источнохерцеговачког дијалекта и не само Стејићевом избору шумадијско-војвођанског дијалекта (Поповић Љ. 1995: 21–22).

У поглављу *Књижевни језик* Суботић се осврнуо и на акценатске дублете у лексици, заузимајући толерантан однос према овој појави – сходно свом ставу о избегавању дијалекатске унификације:

„Наравна је пак ствар, да се изговор књижевног језика никад тако општим учинити не може, као његово писмо: он ће у изговору свагда интонацији наречија мање више подлежати морати. Та и у говорном наречију многе речи у писму сасвим једнаке, овако се у овој, онако у оној покрајини народа изговарају. Пак и само писање у стању је речма у књижевном језику сасвим други изговор дати” (Суботић 1845/46).

4. Лексичка елаборација (богаћење)

Све лексичке празнине, према Суботићу, првенствено ваља попуњавати домаћим речима из дијалеката, без обзира на унификацију. Неологизме (кованице) треба стварати или уводити позајмљенице само уколико ни у једном српском дијалекту нема синонимне речи. И ставови о лексичкој елаборацији у великој мери се поклапају са Стејићевим (Поповић Љ. 1995: 16–17):

„У провинцијализме пак не треба мећати оне речи, које у једном крају живе, а у другом их нема, какве су н. пр. многе речи морнарске, које ћемо бадава тражити, где мора ни морнара нема. Такве речи не само да не треба искључивати као провинцијализме, него их треба својски пригрљавати, и у случају потребе свагда најпре за њима погледати, пак ако њих не буде, онда тек на то мислити, да се нова кује или страна узме” (Суботић 1845/46).

Поглавље *Српски књижевни језик* доноси Суботићев став о обавезној општој правилности језичких јединица, искључиво неопходних, које су унете из других дијалеката у фази елаборације:

„То је код других народа било, па ће и код нас сигурно бити, да ће [у] књижевни језик по гдешто и из других наречија ући, али свагда мотрити ваља, да се таково што не унесе, што је природи његовој противно, или је горе од онога, што се у њему налази. У наше дане лако је то правило одржати, па се зато као прека дужност и захтева” (Суботић 1845/46).

5. Акцептуација (прихватање) и експанзија (ширење)

У поглављу *Књижевни језик* Суботић се кратко осврнуо и на питање односа елаборације и акцептуације књижевног језика, као и на последице његове експанзије:

„2. књижевни језик, као што смо рекли, раширује своју владу и на духове других наречија, и они се њим као својим служе. Ово пак бити не може, да се што и од њиног наречија у књижевни језик не усели. И заиста у искуству видимо, да књижевни језик из свију наречија по што прими, и то по својој потреби разложи и у себе узме; овим пак наравно, да се од

свога говорнога наречија у толико већма удаљује. – И ово је једно добро, које је књижевном језику нужно, и њему велику услугу чини; јер тим истим престаје он особена сопственост једне части народа бити, и постаје општим благом, и све га стране онда као једнако свога сматрају и придржавају” (Суботић 1845/46).

Посебно је важна улога „писатеља” у овим фазама стандардизације:

„Видимо код других народа, да су у оно време, док се књижевни језик сасвим утврдио био није, писатељи сваки својим домашњим наречијем писали; ово смо и код нас код куће искусили, јер знамо, да су баш и од наших српских писатеља они, који су у Срему рођени, онако писали, како се у Срему говори, а који су родом из Ерцеговине били, ти су опет онако писали, како су онде научили. Па ће тако сигурно још неко време протећи, док писатељи свију наречија сасвим једним књижевним језиком писати буду, а међутим ће Хорвати на хрватско наречије заносити, Словенци пак словенским писати. Ово друкчије бити не може; кад се већ књижевни језик осили, онда ће то само од себе престати. Разум и добри основи могу у садашње време слогу ускорити, но силом се не да ни ту ништа учинити. Добро би било, и нужно би било, да се писатељи једнодушно сложе, и оног се наречија тврдо држе, које је за књижевни језик одабрано: али код свију то нити је могуће, нити ће бити. Многи неће хтети из тог узрока, што му је тешко материнско наречије сасвим оставити; многи због тога, што је код нас мода писати, а језик, којим ваља писати, не научити; а гдекоји и због тога, што му је више стало затим, да што напише и печата, него да онако напише, како би ваљало. Многи ће пак и при најбољој вољи пасти у наречије своје, јер не бива ретко, да свој глас за општи држимо, а и навика: *licet eam furca expellas, tamen usque redibit*” (Суботић 1845/46).

6. Пурификација (чишћење)

О пурификацији књижевног језика Суботић је оставио само посредна сведочанства, везана за сопствену језичку праксу у књижевном стваралаштву. Мета Суботићевог пуризма су пре свега германизми, у којима је и Стејић видео главну опасност, али не и турцизми, које посебно истичу и Стејић (Поповић Љ. 1995: 24) и Видаковић (Кашић 1968: 138). Германизме, прихватане школовањем на немачком говорном подручју, Суботић одбацује током периода 1854–1861. године:

„Састајање са појединим српским особама у адвокатској канцеларији, и састајање са српским општинарима у урбарском заступству, отворило ми је извор непосредног живота појединих људи и обитељи и читавих општина. Ту сам пре свега профитирао у познавању правога српскога народног језика и начина, како народ говори. Ово је имало сљедство и у мојим књижевним списима. Докле не могу порећи, да је у мојој прози било доста трагова немачког језика и израза; у овој новој периоди очистио ми се језик од свега тога” (Суботић 1905: 14–15).

О својој поезији и пуризму у периоду 1856–1858. Суботић је записао:

„Највећма сам пазио да ми израз буде потпун и сасвим чист да изразим оно, што сам у онај час мислио и осећао. Стране форме у изразу не само да сам избегавао: него су ми биле по свему мрске. Извртање слога, мучење језика и тежња да што кажем као нико, било је увек од мене даље, него Париз и Лондон од Н. Сада” (Суботић 1905: 46).

7. Језичка политика

У време Српског покрета у Војводини Суботић се залагао да се Војводство српско (Срем, Бачка, Банат и, ако је могуће, Барања) уједини са Троједном краљевином Далмацијом, Хрватском и Славонијом (Крестић 1998: 74–75). Суботићев летак из овога доба, под насловом *Јошт један глас родољупца Србљима на скупштини од 1. и на сабору од 15. маја о. г.*, тим поводом донео је предлог:

„где је год већина Србаља, тамо да је званично и училишно првенство кирилице, докле се сви једном не сложимо на једно писмо за наш народни и одсад једини пословни језик” (Суботић 1848/49)

8. Графија и ортографија

Иако је Суботић као члан комисије Матице српске за језик и правопис, од 1840. године, показивао симпатије за Вукову реформу (орто)графије, „док је Текелија био жив, није се могло [у Матици српској – прим. А. М.] ни помишљати на увођење каквих реформи” (Милисавац 1987: 197):

„Што се мене тиче, ја нисам био противан азбуци Вуковој; али се нисам могао њом служити, јер је Сава Текелија био сасвим против ње заузет тако, да ми је као уреднику Српског Летописа једаред нарочито тога ради писао, да, ако се буде Летопис језиком и азбуком Вуковом служио, он одвлачи своје руке од Матице” (Суботић 1902: 47).

У поглављу своје граматике под насловом *Правопис* Суботић, годину или две пре свих бура које су условиле његову оставку на место уредника *Српског летописа* о азбуци пише:

„Ретка је азбука, у којој би звук сваки своје сопствено искључително писмо имао; у свима се мање више кубури. Ми би са горе изложеним редом једну од првих ако не прву писменицу имали. Али најпре треба, да се за њу сви изјаснимо, да је сви примимо. [...] Баш зато, што је писменица нешто сасвим произвољно, напоследку је свеједно, или овако изгледала, или онако, само нека је *стална*, и нека је оно, што ваља да је, т. ј. нека се могу њом звукови језика изразити. [...] Да ми имамо азбуку, којом се сви једнако служимо, онда о свему овом говорити сувишно би било; али код нас се тек тражи она азбука, при којој сви да се сложимо. И у оваковом стању ствари дужност је граматике не само на то гледати, како

ова или она страна пише, него, како би у датим околностима по основама разума требало да се пише.”

У истом делу Суботић прихвата Вукову ортографију, али и промовише нову графију, карактеристичну по задржавању графеме јат на месту етимолошкога гласа. Одлуку је мотивисао жељом за унификацијом књижевног језика на читавој српској језичкој територији, будући да би писање етимолошког јата ујединило Србе екавце и ијекавце на нивоу (орто)графије:

„Но у мојој Граматици коју је Матица наградом увенчала, утемељио сам исти Вуков правопис, с тим једним додатком, да сам писме *ѝ* задржао, и то на оном месту, где га сви српски споменици имаду, где би се дакле изван сваке сумње остао навек, кад би се наша азбука хисторијским путем развијала, и где га права потреба у језику утемељује, јер је њим изједначују наши дијалекти, у којима имамо *ије, је, е* и *и³* на једном месту. Овим сам правописом касније писао све, што сам написао и штампао, пак тако чиним и дан данас” (Суботић 1902: 47).

„У граматици се наравно проведе и правопис. Ту се прихвати правопис новији, и само се задржи писме *ѝ* на месту где га захтеваше историјски развитак језика и потреба разлучених дијалеката у нашем језику” (Суботић 1902: 50).

Идеја није била сасвим оригинална – Суботић се могао угледати на Саву Мркаља, који је без обзира на своју одлуку о елиминацији јата (у делу *Сало дебелог јера либо азбукопротрес* 1810. године), у свом песничком стваралаштву користио ову графему и допуштао могућност њеног двоструког читања: „Неке пјесме он пише ,сремачки’, тј. екавски, друге пише са графемом *ѝ*. При том он допушта њихово двоструко читање” (Маројевић 2001: 148). О овоме сведочи и сам Мркаљ: „Моје *ѝ* може Сремац векшином као Е изговарати” (Мркаљ 1994: 116).

До коначног граfiјског решења стигао је Суботић после фазе у којој је писао ијекавицом: „Одушевљење за Вука, за његов језик и за народне песме које је објавио, навело је већи број аутора родом екаваца да почну писати ијекавски. То су чинили, поред осталих, научници Ђуро Даничић, Јован Живановић, Панта Срећковић и Стојан Новаковић и књижевници Бранко Радичевић, Јован Суботић,

³ Нејасно је да ли Суботић мисли на икавце, или на појаву гласа *и* на месту етимолошког јат у екавским и ијекавским говорима.

Јаков Игњатовић, Јован Илић, Јован Јовановић Змај, Мита Ракић и Љубомир Недић. Већина њих није истрајала у овоме” (Ивић П. 1998: 248–249). Схватајући да је једино Ђуро Даничић остао доследан ијекавац у писању и да не постоје услови за прихватање ијекавице код екаваца, Суботић је применио решење које је у писању неутралисало разлике између изговора српског језика.

Суботићево решење није остало без одјека, али су се они сводили на појединачне случајеве: „Евстатије Михајловић је 1871. објавио у Новом Саду књижицу

СујевЕрије и невЕрије, у којој се стари глас »јат« доследно обележава знаком **Ѓ**,

„па нека га сваки по свом начину изговара или изворно као *је*, или као *и*“. Овим је тај поражени Вуков противник желео да отклони бар најнеповољнију страну Вукове азбуке, коју је он иначе у тој књижици прихватио зато што »оно бива, што већина хоће, било то добро или не«” (Ивић П. 1998: 249⁴). Разлог је сасвим сигурно лежао у слабом језичком осећању војвођанских писаца за одређивање етимолошког јата. Пишући о Суботићу, Петар Милосављевић тврди: „У низу својих дела [...] он је јат задржао свуда где му је било место. Тај његов систем је и у пракси веома убедљиво функционисао” (Милосављевић 2003: 208). Анализа Суботићевих дела насталих после 1847. године то, међутим, негира: велики број грешака и недоследности у писању јата сведочи да је његово решење теоријски било добро осмишљено, али је у пракси слабо функционисало.

9. Закључак

И Јован Суботић је, попут Милована Видаковића или Јована Стејића, био књижевнојезички планер и идеолог. Критиковао је недовољну цивилизациону и интелектуалну надградњу (супраструктуру) Вуковог књижевног језика, признајући му заслуге за дескрипцију и кодификацију. У својој концепцији књижевног језика удаљио се од Видаковићеве и независно створио модел који је у великој мери сличан Стејићевом: књижевни језик треба нормирати (кодификација), а затим чистити од непотребних страних утицаја (пурификација) и попуњавати (елаборација) пре свега домаћим речима да би испунио све комуникативне функције модерног језика. Специфичност Суботићеве концепције била је

⁴ Нажалост, очито је да Павле Ивић није узео у обзир Суботићеве ставове, сматрајући Михајловићев глас усамљеним и без јачег одјека.

унификација на нивоу (орто)графије, спроведена увођењем графеме јат у Вукову ћирилицу.

ИЗВОРИ

Суботић 1845/6: Јован Суботић, *Српска Граматика*, (у рукопису). Наведено према додатку Тихомира Остојића у: Суботић 1905.

Суботић 1846: Јован Суботић, *НЕке черте изъ повЕстнице Сербскогъ књижества, Сербскій лѣТописъ, 75, Будимъ.*

Суботић 1848/49: Јован Суботић, *Јошт један глас родољупца Србљима на скупштини од 1. и на сабору од 15. маја о. г.*, летак. Наведено према: Крестић 1998.

Суботић 1853: Јован Суботић, *Одговор г-дру Старчевићу на његов чланак у Загреб. Народним новинама од 27. септ. 1852.*, Сербски летопис, част I, Будим.

Суботић 1902: Јован Суботић, *Живот Дра Јована Суботића (Автобиографија)*, Други део: *Пролеће*, Нови Сад.

Суботић 1905: Јован Суботић, *Живот Дра Јована Суботића (Автобиографија)*, Трећи део: *Лето*, Нови Сад.